

**Reconfigurarea identitară în dialogurile narative. *Cuvinte în exil.*
*Norman Manea în dialog cu Hannes Stein***

*

**The Identity Reconfiguration in Narrative Dialogues. *Words in Exile.*
*Norman Manea in Dialogue With Hannes Stein***

Anamaria Groza (Grigoriu)
PhD student, West University of Timișoara, Romania
Professor Gabriela GLĂVAN, PhD (coord.)

DOI: 10.61215/GAMC.2025.4.11

Abstract

Identity reconfiguration in narrative dialogues is a fascinating subject, and Norman Manea's work, especially in the context of his dialogues with Hannes Stein, offers a profound exploration of this theme. In his writings, Manea often addresses exile experiences and the complexity of identity, particularly in light of personal history and cultural context.

The reconfiguration of identity in the narrative dialogues between Norman Manea and Hannes Stein offers us a glimpse not only into the personal experience of the Romanian author, but also into universal themes related to identity, belonging and exile, highlighting the complexity and depth of these subjects in an increasingly interconnected world.

Keywords: *dialog, exile, identity, history, reconfiguration*

Introducere

În acest studiu voi analiza complexitatea identităților scripturale din volumul de dialoguri narative *Cuvinte din exil. Norman Manea în dialog cu Hannes Stein*, punând accent pe experiențele de viață ale lui Norman Manea. Dialogul dintre intervievator și intervievat este structurat astfel încât să scoată la iveală nu doar biografia personală a lui Manea, ci și teme universale legate de exil, identitate și memorie. Identitățile scripturale sunt conturate printr-un proces de introspecție și dialog, iar paratextualitatea (*Notă și Preliminarii*) oferă un cadru în care aceste convorbiri pot fi înțelese. Întrebările intervievatorului acționează ca un catalizator pentru amintirile afective ale lui Manea, ajutând la selectarea celor mai relevante momente din viața sa, cum ar fi deportarea în Transnistria, revenirea acasă, adolescența influențată de utopiile comuniste, și, în mod special, experiența exilului.

1. Reconfigurarea identitară

1.1. Identitatea în exil

Exilul este tematizat ca o experiență fundamentală, prezentată ca o condiție perpetuă a existenței umane, relevantă prin mottoul care deschide dialogul, preluat din opera lui Norman Manea *Întoarcerea huliganului* : „Exilul începe de îndată ce ne naștem.” Această idee de exil se extinde dincolo de o simplă migrație fizică, fiind văzută ca o stare de alienare și separare care poate apărea în diverse contexte: de la exilul fascist al copilăriei până la exilul generat de globalizarea contemporană. Manea subliniază că exilul nu este doar o experiență personală, ci și una colectivă, care reflectă dinamica societății contemporane. Observăm modul cum se evidențiază nu doar traumele și dificultățile cu care s-a confruntat Manea, ci și modul în care acestea i-au modelat identitatea de scriitor și perspectiva asupra lumii. Exilul devine astfel o lentilă prin care se poate observa nu doar istoria personală, ci și realitățile socio-politice mai largi, aducând în discuție teme de actualitate, cum ar fi migrarea și identitatea în contextul globalizării.

După cum arată și Gabriela Glăvan în studiul său *Revisiting the Eastern European Provinces: Homelands and Homecomings in Catalin Dorian Florescu's Novels* teoria postcolonială s-a dovedit a fi o resursă valoroasă pentru analiza problemelor sociale și culturale recente din Europa de Est (Glăvan 384). Cercetările în domeniul postcomunismului și postcolonialismului împărtășesc un interes comun în principal legat de politica dominației și de identitate. Căderea comunismului și sfârșitul imperialismului colonial au fost percepute ca evenimente cu urmări istorice similare, în care teme precum identitatea, relația centru-periferie, rolul memoriei, trauma, opresiunea, exilul, migrația și legătura cu țara natală devin centrale pentru discursul critic. Până la un anumit punct, există asemănări și echivalențe care necesită o analiză mai profundă a dinamicii specifice a imaginației coloniale în țările Europei de Est, postcomuniste și post-sovietice. Această intersecție poate oferi perspective valoroase pentru o investigație particulară asupra exilului și a deplasării în operele unui autor care a trăit în Europa de Est și își integrează în mod intens această experiență în scrierile sale, având în vedere vocabularul critic amplu al postcolonialismului, destinat să examineze aceste teme.

1.2. Complexitatea experiențelor de exil

Complexitatea experiențelor de exil ale lui Norman Manea evidențiază modul în care acestea au influențat identitatea sa și creația literară. Ion Simuț

subliniază transformarea exilului în viața lui Manea, care a evoluat de la o alegere de a părăsi România din motive de libertate de exprimare în anii '80, la o justificare a rămânerii în America, bazată pe identitatea sa etnică de evreu, în contextul unui mediu cultural neprietenos în țara natală (Simuț 12).

Mihaela Șimonca aduce în studiul său *Identitate fracturată, exil și anamnesis. Norman Manea, scriitor al memoriei* o perspectivă nouă asupra exilului american, considerând că acesta oferă un cadru propice pentru o re-evaluare a identității lui Manea, care se articulează în jurul a trei laturi: experiența autobiografică a deportării, angajamentul față de adevăr, indiferent de cât de incomod ar fi, și o abordare burlescă a totalitarismului și a relației artistului cu autoritatea. Experiența exilului este inițiată prin deportarea lui Manea în Transnistria, unde a fost confruntat cu brutalitatea și teroarea. Amintirile sale din acel timp sunt fragmentate, centrate pe senzații de frică, foame și suferință. Manea reflectează asupra acestor experiențe traumatice, descriind lagărul ca un loc de dezumanizare și umilință, care a marcat profund dezvoltarea sa artistică și înțelegerea umanității.

Astfel, exilul lui Norman Manea devine nu doar o experiență personală, ci și un simbol al tensiunilor identitare și al luptelor împotriva opresiunii, reflectând o complexitate care se regăsește în întreaga sa operă literară. Norman Manea pare să traverseze o călătorie de redefinire a identității sale, în care condiția sa de evreu devine centrală, dar nu fără dificultăți. Relația sa cu tradițiile iudaice, transmise de mamă, este una echilibrată – fără habotnicie, dar cu o apreciere a rădăcinilor sale culturale. Întoarcerea în România este interpretată ca o renaștere, însă această renaștere este marcată de ambivalență, mai ales în contextul invitației la Crăciun, care îi aduce emoții contradictorii, evidențiind atât izolarea culturală, cât și dorința de integrare.

De asemenea, se subliniază cum regimul totalitar a impus o identitate colectivă a „omului nou”, care a captivat tinerii, inclusiv pe Norman, însă această atracție se dovedește a fi superficială în fața realității opresive. Literatura devine un refugiu și o formă de rezistență împotriva cliselor și ideologiilor dominante. Referințele la figuri emblematice ale epocii, precum Stalin și Ana Pauker, ilustrează ambivalența identității evreiești în fața politicilor comuniste, dar totodată arată cum aceste figuri sunt percepute diferit în funcție de istoria personală și de experiențele trăite. Se prezintă astfel o reflecție profundă asupra identității evreiești în contextul exilului și al regimului totalitar, evidențiind complexitatea relației cu tradițiile, integrarea în comunitate, și impactul istoric asupra formării identității personale. Această explorare oferă o privire asupra modului în care individul navighează printre constrângerile externe și căutărilor interne de sens și apartenență.

1.3. Analiza identității iudaice

Analiza componentei identitare iudaice în contextul totalitar și posttotalitar relevă o evoluție complexă a relației scriitorilor evrei cu identitatea lor, influențată de regimul politic și de atmosfera socială a vremii. În perioada comunistă, sub regimul totalitar, scriitorii evrei, precum și alții, erau restricționați în exprimarea liberă a identității lor. Ideologia partidului unic impunea o uniformizare a discursului, iar orice formă de apartenență etnică sau religioasă era adesea percepută ca o amenințare la adresa unității naționale. În acest climat, scriitorul evreu tindea să fie reținut, evitând să își afirme deschis identitatea. Reacțiile la atacurile antisemitice erau adesea subtile, scriitorii simțind nevoia să se apere fără a-și asuma o poziție militantă. Aceasta se observă în modul în care Manea, de exemplu, face referire la propria experiență, folosind autoironia pentru a naviga într-un spațiu ostil.

După căderea regimului comunist, în contextul posttotalitar, scriitorii evrei au început să redescopere și să își afirme mai des identitatea. Exilul și libertatea de exprimare au facilitat o reflecție mai profundă asupra condiției evreiești, dar, în același timp, unii autori, inclusiv Manea, au fost reticenți în a se considera „militanți”. Această ambivalență se poate datora nu doar unei dorințe de a evita etichetele, ci și conștientizării că antisemitismul rămâne o problemă care trebuie abordată cu delicatețe și responsabilitate. Solicitat de o revistă să își exprime opinia despre reacțiile antisemite din țară, Manea trimite un articol în care autoironia sa se transformă în ironie la adresa „rinocerilor”. Articolul lui Manea, care nu a fost publicat, ilustrează această dinamică. Folosind o ironie fină, el critică nu doar antisemitismul, ci și absurdul situației politice, comparând agresorii cu „rinocerii”, o referință la opera lui Eugène Ionesco, care simbolizează conformismul și brutalitatea. Aceasta sugerează că, în ciuda dorinței de a dezvălui realitatea antisemitismului, Manea se simte constrâns de constrângerile sociale și politice ale epocii, iar umorul său servește ca un mecanism de apărare.

Astfel, analiza identității iudaice în aceste două contexte evidențiază nu doar o evoluție a discursului, ci și complexitatea relației dintre individ și societate, în care identitatea etnică devine un teren de confruntare între tradiție, memorie și contextul socio-politic. Exilul interior al lui Norman Manea reprezintă o experiență complexă, marcată de tensiuni între individ și autoritate, dar și de căutarea identității într-un context opresiv. Relația sa cu autoritatea politică este una conflictuală, dat fiind că regimul totalitar impune o ideologie rigidă, care contravine valorilor și convingerilor personale ale scriitorului.

1.4. Aspectele duale ale exilului interior

Georgeta Liliana Țan subliniază în studiul său *Norman Manea and the condition of the exiled, Globalization, Intercultural Dialogue and National*

Identity aspectele duale ale exilului interior, evidențiind inițial izolarea lui Manea de ideologia totalitară. Această izolare poate fi interpretată ca o formă de auto-protecție sau de autodefinire, în care scriitorul refuză să se alinieze normelor și valorilor impuse de societatea în care trăiește. Această primă etapă de solitudine reflectă o luptă interioară profundă, în care Manea se confruntă cu presiunea de a-și adapta identitatea la cerințele regimului (Țan 1613-1624).

În cea de-a doua fază, Manea găsește o formă de solidaritate cu alți exilați, ceea ce sugerează o evoluție a percepției sale asupra apartenenței și a comunității. Această solidaritate nu este doar o simplă reacție la opresiune, ci și o recunoaștere a valorii identității comune și a experiențelor partajate. Prin conectarea cu alți exilați, Manea își reafirmă nu doar identitatea personală, ci și un sentiment de apartenență la o comunitate mai largă, care împărtășește aceleași frici, speranțe și aspirații. Putem spune că exilul interior al lui Norman Manea poate fi văzut ca un proces dinamic de negociere a identității, care implică atât izolarea, cât și solidaritatea, în fața provocărilor impuse de un regim opresiv și de prejudecățile sociale. Această experiență devine un motor al creativității sale literare, permițându-i să exploreze teme precum identitatea, apartenența și rezistența în fața opresiunii.

Exilul interior, o experiență profundă pentru mulți scriitori din perioada comunistă, îl determină pe autor să își exploreze și să își conserve identitatea în fața unei realități opresive. În cazul lui Norman Manea, literatura devine un refugiu, o formă de evadare dintr-un sistem cenzurat care îngreădește libertatea de exprimare. Totuși, Manea recunoaște complexitatea acestei evadări, exprimând disconfortul față de expunerea suferinței personale în fața publicului. Temele pe care le abordează, precum înstrăinarea, oprimarea și disconfortul, reflectă nu doar experiența sa ca exilat, ci și condiția umană în fața totalitarismului. Fie că este vorba de un cetățean prins în capcana unui regim opresiv sau de un individ care își caută identitatea într-un context de exil, aceste teme devin universale și relevante. Manea reușește astfel să comunice nu doar povestea sa personală, ci și suferința colectivă a celor care au trăit sub jugul totalitar, transformându-și experiențele în opere literare care rămân vii și semnificative. Exilul, ca experiență profundă și adesea traumatizantă, a fost explorat din multiple unghiuri, în special în contextul scriitorilor care au simțit că trebuie să își părăsească țara din motive politice, culturale sau sociale. În cazul lui Norman Manea, exilul nu a fost doar o alegere, ci o necesitate dictată de condițiile opresive din România comunistă, unde antisemitismul și cenzura erau predominante.

1.5. Interdependența dintre exil și traumă

Aurica Stan subliniază în studiul său *Exilul ca traumă / Trauma ca exil în opera lui Norman Manea* importanța interdependenței dintre exil și traumă, ceea ce

sugerează că experiențele de exil pot amplifica traumele personale, în special cele din copilărie. Această dualitate este relevantă pentru Manea, care percepea exilul nu doar ca o formă de evadare, ci și ca o pierdere profundă a identității sale culturale. El vedea exilul ca o „sinucidere” a scriitorului, o anihilare a rădăcinilor sale literare și identitare. Motivele care au condus la exilul său nu au fost doar personale, ci și colective, reflectând o societate în care libertatea de exprimare era sever restricționată. Antisemitismul latent, manifestat atât în discursul public, cât și în atitudinile cotidiene, a fost un factor de stres semnificativ pentru Manea și pentru mulți alții în acea perioadă.

Astfel, exilul lui Manea devine un simbol al conflictului dintre dorința de a crea și constrângerile impuse de un regim opresiv. Scrisul său devine astfel un act de exorcizare, o modalitate de a-și reconstrui identitatea și de a da voce experiențelor traumatizante, atât personale, cât și sociale. Exilul devine, prin urmare, nu doar o formă de supraviețuire, ci și un catalizator pentru creativitate și reflecție profundă. Manea a abordat o temă complexă legată de identitate, care reflectă nu doar aspecte personale, ci și contextul cultural și istoric al României. Această dilema identitară – „scriitor român de etnie evreiască” versus „scriitor evreu de limbă română” – evidențiază nu doar apartenența etnică, ci și apartenența culturală și lingvistică.

2. Asumarea diversității culturale

2.1. Cuvintele ca instrument de păstrare și reconfigurare

Pe de o parte, identificarea ca „scriitor român de etnie evreiască” subliniază integrarea sa în cultura română, recunoscând totodată rădăcinile sale evreiești. Aceasta poate fi văzută ca o formă de asumare a diversității culturale și a complexității identității în contextul istoric al României, unde comunitatea evreiască a avut o influență semnificativă în viața culturală. Pe de altă parte, „scriitor evreu de limbă română” poate sugera o separare mai clară între etnie și limbă, punând accent pe apartenența sa la o tradiție literară specifică, dar și pe contextul istoric al comunității evreiești din România. Această formulare poate reflecta o conștientizare mai profundă a dificultăților și prejudecăților cu care s-a confruntat comunitatea evreiască, dar și a contribuțiilor sale la literatura română.

Dilema lui Manea este una care poate fi interpretată din multiple perspective, reflectând complexitatea identității în contextul multicultural al României. Această ambiguitate poate fi, de asemenea, o oportunitate de a explora nu doar identitatea sa personală, ci și a unui întreg grup social, în contextul schimbărilor istorice și culturale. Manea se confruntă cu dilemele specifice ale identității culturale și lingvistice, evidențiind tensiunea dintre apartenența la o cultură și adaptarea la alta. Aflat între două lumi, Manea se

întreabă cum să se definească: ca un scriitor român care scrie în limba română sau ca un scriitor evreu care se exprimă în această limbă. Această ambiguitate identitară este accentuată de experiențele sale de exil, care aduc atât libertate, cât și durere, mai ales în contextul pierderilor personale și al îngrijorării pentru familia sa rămasă în România.

Exilul din Germania și apoi din Statele Unite îi provoacă anxietăți legate de integrare și adaptare, simțind că sensibilitatea și temperamentul său nu se potrivesc cu noile realități culturale. Teama de inadaptare este o temă recurentă în scrierile exilaților, iar Manea nu face excepție. De asemenea, el resimte o distanțare față de comunitatea evreiască americană, pe care o percepe ca fiind diferită de cea cu care era familiarizat în România. Complexitatea identității exilatului evidențiază conflictele interne și provocările de adaptare pe care le întâmpină cei care se află la intersecția mai multor culturi și limbi. Această poveste de viață ilustrează modul în care exilul nu este doar o schimbare geografică, ci și o profundă transformare identitară.

2.2. Dialogul intercultural

Sorin Alexandrescu explorează în studiul său *Invizibilitatea emigrantului* conceptul de e/imigrant bicefal (Alexandrescu 219-220). Această noțiune sugerează o dualitate în identitatea imigrantului, care se confruntă cu provocările de a se integra în societatea gazdă, în timp ce își păstrează specificul cultural și etnic. Se face distincția între două tipuri de manifestare a specificului etnic: ofensivă, care vizează obținerea recunoașterii și acceptării în cultura majoritară, și defensivă, care se concentrează pe conservarea identității și a tradițiilor într-un context străin. Revenind la Manea, putem sublinia complexitatea experienței imigrante, mai ales în primii ani de exil, când dificultățile de adaptare și traducere pot genera un sentiment de alienare. Totuși, pe parcurs, recunoașterea obținută prin premii și succes profesional sugerează o evoluție spre o integrare mai activă și afirmativă în societatea gazdă. Exilul american devine un context favorabil pentru restructurarea identității personale, oferind o stabilitate care permite exilatului să-și redefinească sinele într-un mediu nou, după cum ne arată și Constantina Raveca Buleu în studiul său *Exilul ca identitate* (Buleu 26). Această stabilizare identitară se realizează într-un „perimetru definit organic de exil”, unde individul își poate regăsi un sentiment de apartenență, chiar și într-un regim de „hotel”, sugerând o temporaritate a locului, dar și o adaptare la noua realitate.

Pentru Norman Manea exilul nu este doar o fugă fizică dintr-un loc, ci și o călătorie interioară, un proces de revizuire a experiențelor trecute și de integrare a acestora în noua sa identitate. Predarea literaturii Holocaustului la Bard College nu face decât să sublinieze angajamentul său față de istoria și cultura română, în timp ce îi oferă oportunitatea de a explora și de a reflecta

asupra temelor universale ale suferinței și identității. Astfel, identitatea exilatului devine fluidă, oscilând între trecut și prezent, între amintiri și realitățile actuale. Dialogul intercultural devine un mecanism esențial pentru exilat, care trebuie să navigheze între diferite culturi și perspective, să facă comparații și să caute soluții pentru a coexista armonios cu multiplele sale identități. Această experiență complexă de adaptare și redefinire este caracteristică nu doar exilaților, ci tuturor celor care se află în situații de migrație sau de schimbare profundă a condițiilor de viață.

Scriitorul învață să depășească prejudecățile și să accepte incoerențele și contradicțiile societății americane. Acesta observă că, în contrast cu viziunea elitistă despre rolul scriitorului din țara sa natală, în America figura proeminentă este vedeta de televiziune sau starul de cinema, ceea ce îi stârnește iritarea. Cu toate acestea, apreciază pragmatismul și libertatea de mișcare pe care le oferă această societate. Relația cu țara de origine este, de asemenea, complexă și ambivalentă. Recunoașterea și aprecierea din partea autorităților și mediului academic, precum și interesul tinerelor generații pentru opera sa, modifică percepția sa asupra locului său în cultura națională. Totuși, succesul său internațional este privit cu suspiciune de unii critici, care îl acuză de o presupusă conspirație.

Întoarcerea în America este comparată cu șederea într-un hotel, ceea ce sugerează o stare de dezrădăcinare și provizorat, caracteristică exilului. Această permanență a sentimentului de străinătate în țara natală și de apartenență în cea de adopție ilustrează o experiență comună a exilaților, așa cum este descrisă de Tzvetan Todorov în studiul său *Omul dezrădăcinat*. Astfel, scriitorul trăiește într-un „spațiu singular”, balansând între cele două identități, trăind dilemele și complexitățile unei vieți în transculturație. Această stare de ambivalență subliniază nu doar dificultățile exilului, ci și bogăția experienței interculturale, care poate conduce la o înțelegere mai profundă a identității umane.

2.3. Polarizarea opiniilor

Complexitatea relației dintre exil și identitate, precum și modul în care percepțiile asupra scriitorilor și operei lor pot varia semnificativ în funcție de contextul cultural și geografic. Norman Manea abordează în eseuul său *Felix culpa* subiecte delicate, cum ar fi legăturile lui Mircea Eliade cu extrema dreaptă, un aspect controversat al biografiei acestuia. Reacțiile diferite la eseuul lui Manea subliniază polarizarea opiniilor în rândul intelectualilor, atât în România, cât și în diaspora. În România, Manea este perceput ca un critic al unei figuri literare emblematice, ceea ce generează resentimente, în timp ce în America, critica sa este văzută ca fiind insuficient de directă în abordarea eticii

scriitorului, ceea ce sugerează o așteptare de la exilați să fie mai fervenți în condamnarea comportamentului politic al colegilor lor.

Scrisoarea primită de la Cynthia Ozick evidențiază această așteptare, punând sub semnul întrebării distincția dintre activitatea artistică și opiniile politice ale unui scriitor. Aceasta temă este centrală în discuțiile despre moralitate, responsabilitate artistică și cum trecutul unui autor influențează interpretarea operei sale (Manea 141).

2.4. Dimensiunea metadiscursivă

În studiul său *On the transgressive formula of exile - Norman Manea in a dialogue with Hannes Stein*, Simona Antofi discută despre identitatea artistică a scriitorului Norman Manea, subliniind influențele și modelele culturale care i-au modelat viziunea. Manea este asociat cu figuri literare majore precum Paul Celan, Benjamin Fondane, Vladimir Nabokov, Franz Kafka și Marcel Proust, fiecare având experiențe legate de exil și de exprimarea artistică în limbi diferite (Antofi 187-192).

Autoarea afirmă că acești scriitori reprezintă „modele culturale” pentru Manea, care își construiește identitatea artistică prin reflecția asupra altora. Deși Nabokov este un exemplu de scriitor care a reușit să se exprime în altă limbă decât cea maternă, Manea subliniază faptul că limba română rămâne esențială pentru identitatea sa artistică. El descrie această legătură cu limba română ca pe o „rană nevindecată”, sugerând o profundă conexiune emoțională și culturală. De asemenea, Manea se identifică biografic cu Kafka și structural cu Proust, ceea ce îi influențează stilul și temele scrierilor. Un exemplu relevant este personajul unui băiețel revenit din lagăr, care reflectă traumele și experiențele personale ale autorului, sugerând o legătură cu Proust, dar dintr-o perspectivă est-europeană. Concluzia lui Antofi este că identitatea artistică este un proces dinamic, care se formează și se transformă în funcție de experiențele de viață, sugerând astfel complexitatea și fluiditatea acesteia în cazul lui Manea.

Exilul american a reprezentat pentru scriitorul Norman Manea o oportunitate de redefinire artistică, un context în care creația sa s-a adaptat și a evoluat. Simona Antofi observă că dialogul din operele sale capătă o dimensiune metadiscursivă, adică reflectă asupra propriei sale forme și asupra actului de a scrie, devenind astfel un comentariu nu doar asupra subiectului, ci și asupra modului în care acesta este prezentat. În fața „spectacolului interesant și deplorabil” al totalitarismului, cu obiceiurile sale de verificare și inventariere a mașinilor de scris, Manea se confruntă, în exil, cu un stil literar anglo-saxon care îi aduce noi provocări. Acest stil este caracterizat printr-o focalizare pe concret și pe realitate imediată, având o preferință pentru exprimarea directă, pentru eseuri și povestiri, care se concentrează pe faptele și experiențele vieții

cotidiene. Această schimbare reflectă nu doar o adaptare la un nou mediu cultural, ci și o căutare a autenticității în exprimarea literară.

2.5. Utilizarea umorului și a satirei

O altă trăsătură a operei lui Manea, care devine mai evidentă în perioada exilului, este utilizarea umorului și a satirei. El recunoaște că perspectiva sa satirică asupra istoriei tumultuoase și opresive este rezultatul distanțării critice de realitate. Prin umor, Manea își propune să minimalizeze răul și puterea opresivă, să ofere cititorului o modalitate de a înfrunța și de a reflecta asupra suferinței și in justiției. Astfel, exilul nu doar că îi oferă lui Manea o nouă voce, ci și o nouă armă literară în lupta sa împotriva tiraniei și a absurdului.

Concluzii

Reconfigurarea istoriei personale a lui Norman Manea devine o meditație profundă asupra exilului ca experiență identitară. Identitatea sa hibridă, modelată de marginalitate și de zădărnici, se transformă într-un instrument de reflecție și creație. Prin scrisul său, Manea nu doar își reconstruiește sinele, ci deschide un spațiu de dialog între lumi, între memorie și prezent, între pierdere și regăsire. Exilul nu este doar o ruptură, ci o cale de înțelegere a complexității de a fi.

Bibliografie

- Alexandrescu, Sorin. „Invizibilitatea emigrantului” în *Secolul XX*. Nr. 1-3/1998, p. 219-220.
- Antofî, Simona. „On the transgressive formula of exile - Norman Manea in a dialogue with Hannes Stein” în *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, 2013, p. 187-192.
- Buleu, Constantina Raveca. „Exilul ca identitate” în *Apostrof*. XXIII, Nr. 3 (262), 2012. <https://revista-apostrof.ro/apowp/reviste/2012-03.pdf>, accesat la data de 06.04.2025.
- Glăvan, Gabriela. „Revisiting the Eastern European Provinces: Homelands and Homecomings in Catalin Dorian Florescu’s Novels” în *Orbis Litterarum*. Vol. 72, 2017, p. 384-410.
- Manea, Norman. *Cuvinte din exil. Norman Manea în dialog cu Hannes Stein*. Iași: Polirom, 2011.
- Simuț, Ion. „Ambiguitățile exilului” în *România literară*. Nr. 15, aprilie 2008, p. 12.
- Stan, Aurica. *Exilul ca traumă / Trauma ca exil în opera lui Norman Manea*. Iași: Lumen, 2009.
- Șimonca, Mihaela. „Identitate fracturată, exil și anamnesis. Norman Manea, scriitor al memoriei” în *Observator cultural*. Nr. 432 / 2013. <http://www.romaniaculturala.ro/articol.php?cod=20096>, accesat la data de 06.04.2025.

Todorov, Tzvetan. *Omul dezrădăcinat*. Iași: Institutul European, 1999.
Țan, Georgeta-Liliana. „Norman Manea and the condition of the exiled” în *Globalization, Intercultural Dialogue and National Identity*. Vol. I, 2014, p. 1613-1624.